

Слоневська І. Б.,

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології та зарубіжної літератури
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,
м. Хмельницький, Україна
iri-s@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6960-0539>

Пірошенко С. Ю.,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри культурології та зарубіжної літератури
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,
м. Хмельницький, Україна
lana715@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5818-1735>

**СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА ЯК ХУДОЖНЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ
ФЕНОМЕНУ „ГІБРИДНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ”**

Проблема взаємодії і взаємопроникнення культур, їх самотності або гібридності, єдності і різноманітності – тема особливо актуальна для постмодерного та особливо post-постмодерного дискурсу. При всій неоднозначності сучасних підходів до означуваних явищ дослідники визнають, що основна риса культури, яка явно визначилася на порозі ХХІ століття – її поліфонічність. Філософи майже одностайні, коли йдеться про культурну кризу сучасності, але можливості подолання цієї кризи кожний пропонує по-своєму. Постмодернізм розглядає не тільки проблему вичерпаності класичної культури, а і проблему пошуку нових сенсів, принципів і рис, властивих майбутній культурі. Тому постмодерністському світогляду притаманні позитивні риси, передусім – це визнання культурного діалогу, поліфонізму. Адже постмодерністська свідомість є плюралістичною за самою своєю сутністю. Постмодерністська ситуація створює і пропонує новий досвід ставлення до своїх і чужих культурних цінностей, активізує взаємопроникнення, діалог культур, що в цілому сприяє становленню нового погляду на світ і формуванню розмаїтої і взаємодоповнюючої культури людства. Саме подібні ідеї лежать в основі такого суспільно-культурного явища, яким є мультикультуралізм як явище суспільного життя, яке полягає в співіснуванні у рамках одного суспільства багатьох культур.

Слідом за О. Шпенглером західне суспільство в останні десятиріччя ХХ століття пішло шляхом визнання усіх культур рівноцінними.

Термін „мультикультуралізм” з’явився вперше в кінці 60-х років ХХ століття в Канаді і вже в 1971 році набув статусу офіційного терміну на позначення урядового курсу. В кінці минулого століття частотність його вживання почала стрімко зростати, і на межі 80-х - 90-х років ХХ століття дане поняття стали включати в різні словники з соціології, філософії і політології, а сучасне значення мультикультуралізму стало однією з основних категорій актуальних гуманітарних наук.

Розпочавши зі ствердження в Канаді та Австралії ще в 1970-х роках, мультикультуралізм як культурна доктрина стає особливо актуальним з початку 90-х років у США та більшості країн Західної Європи, чому, зокрема, посприяла низка резонансних досліджень (Ч. Кукатас, Ч. Тейлор, Б. Парекх, У. Кімліка) (Кукатас, 1993 & Кумліска, 1995).

Чандран Кукатас, політолог, професор політичної теорії в Лондонській економічній школі, розглядає мультикультуралізм як одну з реакцій на проблему культурного багатоманіття.

Мультикультуралістична реакція на існування культурного розмаїття, на думку вченого, передбачає як відмову від спроб захиститися від такого явища шляхом самоізоляції, так і прагнення не дати йому вкоренитися за рахунок асиміляції меншин. При цьому він наголошує, що ідея мультикультуралізму на сьогодні має відображати філософську суспільну позицію. І сутність цієї позиції – визнання, а не пригнічення культурного розмаїття (Кукатас, 1993).

Фундатори та прихильники мультикультуралізму досі стверджують, що наявність у суспільстві багатьох культур - це природний стан суспільного життя і до нього треба ставитись відповідно. Проте у сучасному світі стрімко трансформуються теорії мультикультуралізму, який ще донедавна визнавався як основна новітня модель культури та тип ідеології глобалізованого суспільства.

Принципи мультикультуралізму, що ще кілька десятиліть тому вважались відкриттям, сьогодні не спрацьовують, оцінки цього явища стають неоднозначними, адже відбувається активне критичне осмислення феномену сучасної культури. Парадигма мультикультуралізму з його ідеєю мирного співіснування різних культур та етносів у рамках одного суспільства зазнає дедалі більшої критики. Так, американський дослідник **Семюель Хантингтон**, аналізуючи проблеми культурного співіснування, стверджує, що політики мультикультуралізму деструктивно впливають на „західну цивілізацію”. По суті Хантингтон наблизився до твердження, що відмова від єдиної „західної ідентичності” та визнання культурного багатоманіття ослабить західний світ перед „ісламською навалюю” (Хантингтон, 2004, с. 268).

З іншого боку, актуалізуються ідеї, згідно з якими мультикультуралізм позиціонується як принципово західна теорія, в центрі якої визнання провідної ролі європейської культури. (Е. Саїд). Така ревізія мультикультуралізму призводить до багатоваріантної термінологічної семантики: транскультуралізм (Ф. Ортіс, Е. Гліссан),

аккультурація (Б. Малиновський), гібридна ідентичність (Е. Саїд, Г. Бгабга, Ч. Співак) інтеркультуралізм, кроскультура тощо) і навіть спричиняє зміни культурних парадигм.

Одним із ключових понять, за допомогою яких ведеться полеміка з мультикультуралізмом, виступає транскультурація – поняття, яке є досить новим для вітчизняної гуманітарної думки. Серед дослідників проблеми у вітчизняному і пострадянському науковому просторі варто передусім відзначити літературознавчі розвідки Т. Свербілової („Дискурс транскультурації та культурної гібридності в системі постколоніальних студій як предмет літературної компаративістики”) (Свербілова, 2018), М. Тлостанової („Транскультурація как социально-коммуникативная модель эпохи глобализации”, „От философии мультикультурализма к философии транскультурации”) (Тлостанова, 2000). Особливий науковий інтерес у цих та подібних дослідженнях виявлено до постколоніальних студій, які становлять важливий напрям сучасної гуманітаристики і утворюють дискурс, у якому розглядаються концепти транскультурація, культурна гібридність, ідентичність тощо. У цьому контексті привертають увагу вітчизняні дослідження постколоніального роману Східної Європи, здійснені В. Агеєвою, Т. Гундоровою, С. Грабовським, О. Забужко, чії погляди особливо актуальні з огляду на аналіз проблеми людини „на перетині культур”.

Постколоніальні теорії тісно пов'язані з філософськими поглядами найпомітніших дослідників новітнього соціокультурного дискурсу (М. Фуко, Ж. Лакан, А. Грамши). Зокрема, у центрі постколоніальних досліджень виявляється феномен гібридної ідентичності, який активно досліджується як один з визначальних концептів нової культурної реальності. Постколоніальна теорія стала чи не провідним напрямом європейської критичної думки.

Власне, сам „вибух постколоніальності”, як його іноді називають, відбувся в 1979 році після виходу книги „Орієнталізм” Едварда Саїда (Said, 1978) американського літературного критика палестинського походження, політичного активіста, якого сьогодні вважають одним з засновників постколоніальної теорії. Як окремий напрям гуманітарних досліджень, постколоніальна проблематика ствердилась в 90-ті роки ХХ століття, чому особливо посприяли дослідження Едварда Саїда „Культура і імперіалізм” (Said, 1993), Гаятрі Чакраворті Співак “В інших світах” (Spivak, 1987) та особливо праці Гомі Бгабга (Bhabha, 1993). Дослідження останнього (професора гуманітарних наук Гарвардського університету, керівника Гуманітарного центру у Гарварді та професора гуманітарних наук в Університетському коледжі Лондона, індійця за походженням) утворили засади для осмислення феномену постколоніалізму сучасною гуманітаристикою: „Нація та нарація” (Nation and Narration, 1990), „Місцезнаходження культури” (Location of Culture, 1993), „Космополітизм” (Cosmopolitanisms, 2000) тощо. Бгабга є автором багатьох ключових понять сучасної постколоніальної теорії, таких як гібридність, мімікрія, амбівалентність.

Якщо Едвард Саїд артикулював поняття орієнталізму як дискурсу, у якому європейська культура визначила себе з позиції явної переваги, а європейська культурна традиція сформувалася занадто „євроцентричною” і зверхньою щодо свого погляду на Схід, то, на відміну від колеги, Гомі Бгабга запропонував ідею „ефективної культурної гібридності”, своєрідного „стану за межами”. Бгабга розглядає межі культур як мобільні, рухомі, зазначає, що відтворення культури „за межами” стає художньою стратегією нашого часу, нарративом перехідного стану життя на „порубіжжі”. Це стан суб’єкта, котрий відчуває свою причетність до двох або й більше культур, але до жодної з них не належить повністю. Цей стан дослідник визначає як „позадомність” (*unhomeliness*): суб’єкт, звертаючись у пошуках своєї ідентичності до власного коріння, уже не має можливості бути цілковито своїм „у домі”, адже відчув на собі вплив колонізатора і іншої мета культури; проте і в цій культурі метрополії він не став своїм, а залишається гостем, екзотичним прибульцем зі Сходу, отожд, змушений опанувати новий простір „між” (*in between*).

Окрім того, привертає увагу, що, аналізуючи концепт ідентичності, Бгабга не розглядає його як статичний, підкреслюючи, що у сучасному світі він є результатом та наслідком багатогранного інтерактивного процесу, який може відбуватися протягом усього життя. Позицію Бгабги певною мірою поділяє Сейла Бенхабіб, одна з найвідоміших сучасних дослідників мультикультуралізму та його особливостей і принципів, що знайшло відображення в найрезонанснійшій праці авторки „Домагання культури. Рівність і різноманітність у глобальну еру” (Seila Benhabib, *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*, 2002), яка привертає увагу, зокрема, тим, що в ній дослідниця осмислює позицію культурної екзистенції людини, яка знаходиться „на перетині культур”.

Метою статті є аналіз феномену гібридної ідентичності в дискурсі постколоніальних досліджень. Основне завдання полягає в окресленні особливостей художньої репрезентації культурної гібридності, властивих романам С. Рушді зокрема та творчості авторів-імігрантів загалом.

Художньою актуалізацією теорії культурної гібридності стала сьогодні так звана постколоніальна література. В сучасній літературі дедалі виразнішим стає голос імігрантів, які вступають в культурну полеміку з колишнім колоніальним господарем, проте й самі є носіями гібридної ідентичності, як її розуміє Г. Бгабга. Низка дослідників на позначення цієї складової сучасної літератури використовує термін „кроскультурний роман” (Г.-П. Вагнер, О. Павлова, О. Сидорова, Г. Стовба, С. Толкачов та інші).

Репрезентацією ідей гібридної ідентичності є творчість найрезонансніших письменників сучасності, нагороджених престижними літературними преміями та відзнаками. Серед них лауреати Нобелівської премії виходець із Тринідаду Відіадхар Найпол та нігерієць Воле Шоїнка, уродженці ПАР Надін Гордімер та Джон Кутзее; Букерівські лауреати нігерійці Бен Окрі та Чинуа Ачебе, уродженець Цейлону Майкл

Ондаатже, індійці за походженням Салман Рушді та Арундаті ой, англійка нігерійського походження Бернадін Еварісто, уродженка Гваделупи Маріз Конде; у фокусі суспільної уваги нащадок пакистанського емігранта Ханіф Курейши, син емігранта з Гонконгу Тімоті Мо, індійці Вікрам Сет та Аравінд Адіга, американка ефіопського походження Мааза Менгісте (одна з наймовірніших претенденток на Букер 2020).

Імена австралійських, новозеландських, індійських, південноафриканських, нігерійських письменників стали невід'ємною частиною західного культурного дискурсу, який визначає парадигму доби post-постмодерну. Наратив життя „на порубіжжі” – найприкметніша художня стратегія новітньої літератури. На сучасному етапі мульти / транскультурне світобачення і відповідна йому художня мова, специфіка жанрової природи творів письменників-мігрантів стає однією з важливих форм пізнання, що виникають на полях домінуючої культури та використовується для переосмислення складних і множинних мультикультурних реалій.

Своєрідність творчості кроскультурних авторів полягає в тому, підкреслює М. Глостанова, що з-під їх пера виходять тексти, написані з точки зору „емоційного досвіду соціальної маргінальності”, „з позиції краю”. Тексти, які створено в „пограничних зонах”, дають простір для критичного дистанціювання, необхідного для розуміння нової епохи після руйнування біполярного світу (Глостанова, 2000).

Беручи до уваги цю особливість, дослідники визначають категорію гібридності, вперше виокремлену у працях Г. Бгабги, як принципово важливу для усієї постколоніальної літератури. Гомі Бгабга зазначає, що місце, яке етнічні автори займають і в житті, і в літературі, можна назвати поняттям „проміжковий простір” (interstitial space) (Бхабха, 1993)

Дослідник характеризує цей стан як такий, що дозволяє автору виявляти риси приналежності до обох світів і в той же час не вписуватися в жоден з них. Створюючи прозу „в межах” та „зсередини” таких порубіжних зон, письменники піддають аналізу і сумніву нерівність у стосунках між людьми, расами, мовами (Бхабха, 1993).

Коливання – метафізичне, емоційне, між центром та периферією, на думку С. Толкачова, є поширеною метафорою у творчості письменників-мігрантів, для яких екскурс із „третього світу” до „першого” супроводжується не лише подоланням власних усталених понять про навколишній світ та людей, але й перетворюється на процес переговорів, які ведуться в умовах подолання жорстких політичних, традиційних культурних настанов, що творять та формують національну ідентичність. Герой кроскультурної літератури, який має перехідну, подвійну, гібридизовану ідентичність, розташовану „десь між”, у стані транзитності відображає діалектику бінарної опозиції „причетності / непричетності” до тієї чи іншої нації (Толкачев, 2013).

Своєрідною „візитівкою” кроскультурного роману давно і небезпідставно вважають творчість Ахмеда Салмана Рушді (народ, 1947),

англомовного письменника, який народився в мусульманській родині кашмірського походження, дитинство провів в Індії і, засвоївши строкату культуру своєї країни, став лауреатом Букерівської премії і премії „Букер Букерів”.

Центральна тема творчості Рушді – подвійна, гібридна ідентичність мігрантів зі Сходу в новому культурному світі, конфлікт східного і західного способів мислення. У творах письменника ідентичність структурується через гру пам'яті і наративу, виявляє нові аспекти в дискурсі історії і культури етносу.

Найвідоміші романи автора („Опівнічні діти” / *Midnight's Children* (1981, український переклад 2007), Сором / *Shame* (1983), „Сатанинські вірші” / *The Satanic Verses* (1988), „Останній подих мавра” / *The Moor's Last Sigh* (1995), Земля під її ногами / *The ground beneath her feet* (1999), Клоун Шалімар / *Shalimar the Clown* (2005), Флорентійська чарівниця / *The Enchantress of Florence* (2008, український переклад 2010), „Два роки, вісім місяців і двадцять вісім ночей” / *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights* (2015, український переклад 2017) – це оригінальна взаємодія різних культурних традицій і художніх стилів, властивих як східним, так і західним світоглядним парадигмам. При всій окремішності сюжетів, вони утворюють метатекст, у якому західні стереотипи гармонійно межують з індійськими ціннісними установками та переконаннями, стають яскравою художньою репрезентацією понять гібридна ідентичність і гібридний простір. Своїми текстами письменник вступає у свідому інтертекстуальну полеміку із традиціями західного орієнталістського письма та утвердженої ним словесної образності на різних рівнях художнього твору.

Провідною особливістю творчості Рушді можна назвати кризу ідентичності, властиву як самому автору, так і його герою. Важливо зауважити, що криза охоплює не тільки національний, але й культурний, політичний і релігійний особистісний вимір. Історія, творчість і пам'ять стають ключовими парадигмами авторського дискурсу, за допомогою яких герої вибудовують свою ідентичність.

Саме цей „межовий” стан Бгабга позиціонує як гібридну ідентичність, яка, на думку дослідника, визначає характер сучасної культури і має більший потенціал у сучасному світі, позаяк анулює домінуючий вплив однієї культури і дозволяє суб'єкту виявляти риси приналежності до обох світів і в той же час не вписуватися в жоден з них. Загальний культурний дискурс межі століть та особливо XXI століття є дедалі більш дистанційованим від моделі біполярного світу, а отже, феномен гібридної ідентичності визначає наратив життя „на порубіжжі” і розглядається як один із найпереконливіших концептів культурної реальності доби post-постмодерну.

Список використаної літератури

1. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма. URL: <https://bit.ly/3olnTIZ> (дата звернення: 19.10.2020). **2. Kymlicka W.**

Multicultural citizenship. A liberal theory of minority rights. Oxford: Oxford univ. press, 1995. P. 280. **3. Хантингтон С. П.** Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности [пер. с англ. А. Башкирова]. Москва: Транзиткнига, 2004. С. 268. **4. Сverbilova T. G.** Дискурс транскulturації та культурної гібридності. URL: <https://bit.ly/35u2JcU> (дата звернення: 20.10.2020). **5. Глостанова М. В.** Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. Москва, 2000. 139 с. **6. Said E. W.** Orientalism. URL: <https://bit.ly/3mgzD7p> (дата звернення: 19.10.2020). **7. Said E. W.** Culture_and_Imperialism. URL: <https://bit.ly/2Hwc8IX> (дата звернення: 29.09.2020). **8. Spivak, G. C.** In other worlds: Essays in cultural politics. URL: <https://bit.ly/2TrfzTn> (дата звернення: 27.09.2020). **9. Бхабха Х.** Местонахождение культуры. Бхабха [пер. с английского Глеба Гобзема]. *Перекрестки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья*. URL: <https://bit.ly/35t6YVZ> (дата звернення 25.09.2020). **10. Толкачев С. П.** Мультикультурализм в постколониальном пространстве и кросскультурная английская литература. URL: <https://bit.ly/3ojV89p> (дата звернення 25.09.2020).

References

- 1. Kukatas, Ch.** (1993). Teoreticheskie osnovy mul'tikul'turalizma [Theoretical foundations of multiculturalism]. Retrieved from <https://bit.ly/3olnTIZ> (Last accessed: 19.10.2020) [in Russian].
- 2. Kymlicka, W.** (1995). Multicultural citizenship. A liberal theory of minority rights (p. 280). Oxford: „Oxford univ. press”.
- 3. Hantington, S. P.** (2004). Kto my? Vyzovy amerikanskoj nacional'noj identichnosti [Who are we? Challenges to American National Identity]. Moscow [in Russian].
- 4. Sverbilova, T. G.** (2018). Dyskurs transkulturationsii ta kulturnoi hibrydnosti [Discourse of transculturation and cultural hybridity]. Retrieved from <https://bit.ly/35u2JcU> (Last accessed: 20.10.2020) [in Ukrainian].
- 5. Tlostanova, M. V.** (2000). Problema mul'tikul'turalizma i literatura SSHA konca XX veka [The problem of multiculturalism and US literature at the end of the 20th century] [in Russian].
- 6. Said, E. W.** (1978). Orientalism. Retrieved from <https://bit.ly/3mgzD7p> (Last accessed: 19.10.2020) [in English].
- 7. Said E. W.** (1978). Culture_and_Imperialism. UR Retrieved from <https://bit.ly/2Hwc8IX> (Last accessed: 29.09.2020) [in English].
- 8. Spivak, G. C.** (1987). In other worlds: Essays in cultural politics. Retrieved from <https://bit.ly/2Hwc8IX> (Last accessed: 29.09.2020) [in English].
- 9. Bhabha, H.** (1993). Mestonahozhdenie kul'tury. Bhabha [Location of culture. Bhabha]. *Perekrestki. Zhurnal issledovaniy vostochnoevropejskogo pogranych'ya – Journal of Eastern European Border Studies*. Retrieved from <https://bit.ly/2TrfzTn> (Last accessed: 27.09.2020) [in Russian].
- 10. Tolkachev, S. P.** (2013). Mul'tikul'turalizm v postkolonial'nom prostranstve i krosskul'turnaya anglijskaya literatura [Multiculturalism in the Post-Colonial Space and Cross-Cultural English Literature]. Retrieved from <https://bit.ly/35t6YVZ> (Last accessed: 25.09.2020) [in Russian].

Слоневська І. Б., Пірошенко С. Ю. Сучасна література як художня репрезентація феномену „гібридної ідентичності”

У статті розглядаються особливості сучасної західної літератури у постколоніальному дискурсі. Акцентується увага на дослідженнях, які утворили засади для осмислення феномену мультикультуралізму сучасною гуманітаристикою. У зазначеному контексті аналізується концепт транскulturація як новий світогляд та спосіб полеміки з мультикультуралізмом і виокремлюються провідні ідеї: „межова ідентичність”, гібридність, амбівалентність тощо.

Новітня європейська література характеризується як художня репрезентація зазначених понять, так званої „порубіжної свідомості”, що лежить в основі гібридного світогляду. Авторками розглянуто феномен кроскультурного (мультикультурного, транскulturного) чи постколоніального роману як одного з найяскравіших явищ сучасного літературного дискурсу. Домінантою творчості кроскультурних авторів визначено кризу ідентичності, властиву як самому автору, так і його герою. У запропонованому вимірі творчість авторів-імігрантів загалом та романи С. Русдї зокрема розглядаються як художня актуалізація теорії культурної гібридності, а нарратив життя „на порубіжжі” визначається як найприкметніша художня стратегія новітньої літератури.

Ключові слова: постколоніальний дискурс, мультикультуралізм, транскulturалізм, гібридна ідентичність, кроскультурний роман.

Слоневская И. Б., Пирошенко С. Ю. Современная литература как художественная репрезентация феномена „гибридной идентичности”

В статье рассматриваются особенности современной западной литературы в постколониальном дискурсе. Акцентируется внимание на исследованиях, которые сформировали основы для осмысления феномена мультикультурализма современной гуманитаристикой. В указанном контексте анализируется концепт транскulturации как нового мировоззрения и способа полеміки с мультикультуралізмом и выделяются ведущие идеи: „пограничная идентичность”, гибридность, амбівалентность и тому подобное.

Новейшая европейская литература характеризуется как художественная репрезентация указанных понятий, так называемого „пограничного сознания”, лежащего в основе гибридного мировоззрения. Авторами рассмотрены феномен кроскультурного (мультикультурного, транскulturного) или постколониального романа как одного из самых ярких явлений современного литературного дискурса. Доминантой творчества кроскультурных авторов определен кризис идентичности, свойственный как самому автору, так и его герою. В предложенном измерении творчество авторов иммигрантов в целом и романы С. Русдї, в частности, рассматриваются как художественная актуалізація теорії культурной гибридности, а нарратив жизни „на рубеже определяется как самая примечательная художественная стратегия новой литературы.

Ключевые слова: постколониальный дискурс, мультикультурализм, транскультурализм, гибридная идентичность, кросскультурный роман.

Slonevska I. B., Piroshenko S. Yu. Contemporary literature as an art representation of the phenomenon of „hybrid identity”

The article considers the features of modern Western literature in postcolonial discourse. Emphasis is placed on researches that have formed the basis for understanding the phenomenon of multiculturalism in modern humanities. In this context, the concept of transculturation as a new worldview and a way of polemics with multiculturalism has been analyzed and the leading ideas have been singled out: „borderline identity”, hybridity, ambivalence, etc.

The modern European literature is characterized as an artistic representation of the mentioned concepts, the so-called „borderline consciousness”, which underlies the hybrid worldview. The authors consider the phenomenon of cross-cultural (multicultural, transcultural) or postcolonial novel as one of the brightest phenomena of modern literary discourse. The dominant of creative work of cross-cultural authors is the identity crisis inherent in both the author and his or her character. In the proposed dimension, the work of immigrant authors in general and S. Rushdie’s novels in particular are considered as an artistic actualization of the theory of cultural hybridity, and the narrative of life „on the border” is defined as the most notable artistic strategy of modern literature.

Key words: postcolonial discourse, multiculturalism, transculturation, hybrid identity, cross-cultural novel.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2020 р.

Стаття прийнята до друку 26.10.2020 р.

Рецензент – д. ф. н., проф. Кушнірова Т. В.